

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים על רקע מגדר תרבות ותפקיד בירושלים

רוני סטריאר

מאמר זה דן בממצאי מחקר איכותני שחקר את תפיסות העוני של תושבים החיים במצוקה חברתית ושל עובדים סוציאליים על רקע הבדלי מגדר, תרבות ותפקיד. המחקר בחן את תפיסות העוני של תושבים יהודים, נשים וגברים, חרדים ולא-חרדים (חילוניים, מסורתיים ודתיים-לאומיים) החיים בירושלים. כמו כן, נבחנו תפיסותיהם של עובדים סוציאליים המעניקים שירותים לאוכלוסיות אלה. בסך-הכול השתתפו במחקר 45 תושבים ו-14 עובדים סוציאליים. על פי ממצאי המחקר תפיסות העוני הן מורכבות ורב-ממדיות. נמצאו קווי דמיון בתפיסות המשתתפים במספר תחומים מעבר להבדלי מגדר, תרבות ותפקיד, ועם זאת, גם הבדלים תפיסתיים רבים. המחקר מאשר את תפקידי המגדר, התרבות והתפקיד ביצירת תפיסות אלה. מבחינה תיאורטית ניתן לומר שבני אדם החיים בעוני מגדירים את עצמם ותופסים את מצבם בהתאם למגבלות ולתנאי החיים הקונקרטיים שמעמדם החברתי מכתוב להם, אך לא פחות מכך על פי הפרשנות התרבותית ומוסכמות המגדר הרווחות בקרבם. כמו כן, המחקר מצביע על כך שתפיסותיהם המקצועיות של עובדים סוציאליים ביחס לתופעת העוני אינן נטולות הקשרי מגדר ותרבות. המאמר דן בהשלכות הממצאים על הפרקטיקה המקצועית, על פיתוח השירותים ועל המדיניות החברתית.

מילות מפתח: עוני, תרבות, מגדר, חרדים, שירותים חברתיים

מבוא

תפיסות עוני הן תפיסות חברתיות שבאמצעותן בני אדם מגדירים, מתארים ומסבירים את תופעת העוני. תפיסות חברתיות של עוני ממלאות תפקידים שונים (Will, 1993). במישור הציבורי הן מחזקות דימויים קיימים שהמושג עוני מעורר בחברה, או מפיצות דימויים חדשים (Gans, 1995). מבחינה פוליטית תפיסות אלה חשובות ביותר: הן

מאמר זה מתבסס על עבודת מחקר שנערכה במסגרת לימודים לתואר דוקטור בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים, בהדרכתם של פרופ' אברהם דורון ופרופ' רבקה בר יוסף, ובתמיכת קרן שולמית יוסופביץ לעידוד מחקר חדשני בתחום העוני.

יוצרות אקלים פוליטי המווסת את מידת האהדה או העוינות, ההזדהות או הזרות, ההאנשה או הדה-הומניזציה המיוחסות לשכבות אלה. תפיסות העוני מציגות דיוקן ציבורי שעל פיו עניים נתפסים כנפגעים או כאשמים, כזכאים לעזרה או כבלתי זכאים לעזרה, כבעלי איכויות מוסריות או כלוקים בהן. תפיסות אלה משקפות את השיח הפוליטי הדומיננטי ביחס לשאלות של שוויון וצדק חברתי (Schram & Soss, 2002). ניתן לומר שמבחינה היסטורית תפיסות אלה מבטאות את יחסה הדו-משמעי של החברה אל האדם העני (Geremek, 1994).

לתפיסות העוני ניכרת השפעה גם במישור המקצועי. אנשי מקצוע נוטים להגדיר בעיות חברתיות באורח שונה מלקוחותיהם (Fong, 2004). הגדרת הבעיה המטופלת על ידי המטפל מגלמת בתוכה תפיסה טיפולית ומקרינה על המפגש בין איש המקצוע לבין הלקוח. תפיסות אלה מנחות במידה רבה את מטרות הטיפול, את יחס המטפל אל הלקוח, את השיטה הטיפולית ואת קני המידה להערכת הטיפול. מנגד, תפיסות הלקוח מבנות את ציפיותיו ביחס לטיפול, למטפל ולשירות. ככל שתפיסות המטפל והלקוח קרובות יותר, כך גדל הסיכוי לשותפות וליצירת ברית טיפולית. ככל שהתפיסות מרוחקות יותר, הסיכוי לכך קטן.

תפיסות העוני – סקירת ספרות

היבטים כלליים

מחקר תפיסות העוני בעולם אינו רחב והוא מתמקד בעיקר בקרב שכבות ביניים ואליטות חברתיות (De Swaan, Manor, Oyen, & Reis, 2000). תפיסות העניים זוכות להרבה פחות תשומת לב מחקרית (Strier, 2005). העניין המועט שקולות אלה מעוררים הביא את האנתרופולוגית הנודעת מרי דאגלס להעניק למצבו של העני במחקר החברתי את הכינוי ה"אדם החסר" (Douglas & Ney, 1998). התייחסות זו מחזקת את הדימוי של פרייה, שבאמצעותו תיאר את תרבות האדם העני כ"תרבות הדממה" (Freire, 1970). ייתכן שהסיבה לחוסר עניין זה קשורה להנחה שתפיסות העניים אינן רלוונטיות מבחינה פוליטית, וממילא גם פחות אטרקטיביות מזווית ראייה מחקרית (Chambers, 2001). עמדה זו היא פוליטית בעיקרה ומעוררת תהיות בדבר מהותן של התפיסות החברתיות המנחות את המחקר המדעי של העוני, ובדבר טיבו של השיח הפוליטי המזין תפיסות אלה (O'Connor, 2001).

מחקר תפיסות העוני מתמקד בשאלת תרומתם של הבודלים מעמדיים ואתניים והבדלי מגדר בהבניית תפיסות אלה (Cozzarelli, Tagler, & Wilkinson, 2002; Feagin, 1975; Hunt, 1996; Kluegel & Smith, 1986). מחקרים אחדים סקרו את

הקשר בין תפיסות עוני להשתייכות מעמדית ופוליטית (Lott & Bullock, 2001; Zucker & Weiner, 1993). על פי מחקרים אלה, בני מעמד חברתי-כלכלי נמוך נוטים להסביר עוני במונחים מבניים (אבטלה, אפליה ושכר נמוך), בעוד שבני המעמד הבינוני נוטים להסביר עוני במונחים אינדיווידואליים או תרבותיים (Bullock & Limbert, 2003). כמו כן נמצא שבעלי הכנסות נמוכות מחזיקים בתפיסות פוליטיות הרואות במערכות רווחה סוג של תמיכה חברתית; בניגוד להם, בעלי הכנסות בינוניות או גבוהות נוטים להאשים את שירותי הרווחה בעידוד תלותם של עניים במערכות ציבוריות (Appelbaum, 2001; Saunders, 2003).

היבטים מגדריים

מחקרים אחרים בדקו את הקשר בין תפיסות עוני לבין תפיסות מגדר (Best, 1989; De Moura, 2002; Furby, 1979; Nuccio & Sands, 1992). מחקרים אלה מראים שנשים עניות מצטיירות בשיח הציבורי על פי דימויים השאובים מתוך השיח המעמדי ושיח המגדר הדומיננטיים בחברה (Berrick, 1995; Dodson, 1998). דימויים אלה חוצים גבולות גיאוגרפיים. במקסיקו נשים עניות נתפסות על פי סטריאוטיפים אתניים שליליים (Nova, 2003). בארצות-הברית נשים עניות ממוצא אפרו-אמריקאי מתוארות כ"מלכות שירותי הרווחה" (Schram, 2000, p. 26). בדרום-אפריקה נקשר דימוין הציבורי השלילי של נשים עניות לוויכוח על מדיניות בריאות ורווחה (Lemke, 2003). מחקרים שונים מצביעים על כך שדימויים ציבוריים אלה מנוגדים לדרך שבה נשים עניות תופסות את עצמן (Edin & Kefalas, 2005; Hays, 2003). הבניות אלה הן פוליטיות בעיקרן. תפיסות אלה משמשות כמערכות הצדקה לצמצום זכויות חברתיות של נשים במקומות שונים בעולם (Abramovitz, 2001; Sidel, 2000).

תפיסות מגדר רווחות אינן פוגעות רק בנשים עניות: גם גברים עניים נפגעים מהן. על פי ציפיות המגדר, גבריותו של הגבר העני היא גבריות מתגוננת. מבחינות רבות, דימויים נפוצים של גבריות מתקשרים עם תכונות של עצמאות, כוח ושליטה (Connell, 1995; Kaufman, 1999; Kimmel, 1994). לעני בדימוי הציבורי: חולשה, תלות וחוסר אונים. בנוסף, על פי החלוקה הרווחת של התפקידים המשפחתיים קשורה הצלחתו של הגבר כאב וכראש משפחה ביכולתו לספק את הצרכים החומריים של המשפחה. הבניה זו של גבריות היא הרת אסון עבור הגבר העני (Nonn, 1998). יוצא מכך שעל פי מוסכמות המגדר מתקשה הגבר העני לספק את הקריטריונים המקובלים שעל פיהם מוגדרת גבריותו. אומנם הגבר העני עדיין משתייך לקבוצה השליטה בחברה, אך שייכות זו מורכבת ביותר (Leach, 1994; Nock, 2003). יחד עם זאת, אין להתייחס להשפעות אלה בהכללה. תפיסות נשיות, גבריות, אבהות, אמהות וחלוקת תפקידים משפחתיים אינן אוניברסליות והן תלויות

הקשר תרבותי. ההשוואה המובאת במאמר זה בין קהילות תרבותיות שונות ממחישה טענה זו.

היבטים תרבותיים

תפיסות עוני הן תלויות הקשר תרבותי. קבוצות חברתיות בעלות זהות תרבותית מגובשת עמידות יותר למצוקות עוני מאשר קבוצות חסרות זהות תרבותית (Narayan, 2000). הסיבה לכך היא שתרבות מספקת מאגר חלופות להתמודדות עם עוני הן במישור המעשי והן במישור הסמלי. התמודדותה של החברה החרדית בישראל עם שאלות של רווחה ועוני מדגימה זאת (יפה, 1991). פרידמן (1991) מגדיר את המגזר החרדי כ"חברת לומדים" המחויבת לערכים מסורתיים, לדתיות מוקפדת ולדחייה אידיאולוגית של המדינה הציונית. תפיסה זו על פי פרידמן מעוגנת בהסדרים כלכליים וחברתיים המבטיחים את בידולה. שלהב (1991) מוסיף לבידול הערכי-חברתי ממד גיאוגרפי שיוצר הפרדה בין החברה החרדית לחברה "הכללית". היבדלות רצונית זו, תוך הטלת מגבלות חמורות על רכישת השכלה והשתתפות בשוק עבודה, תורמת תרומה משמעותית להעמקת העוני בקרב הציבור החרדי (ג'רבי ולוי, 2000; דהן, 1998). יחד עם זאת, היבדלות זו אינה נושאת אופי טוטלי. הקהילה החרדית מצויה במערכת יחסי גומלין במישור העירוני, הפוליטי, הכלכלי ואף התרבותי (אלאור, 1991, 1992). מחקרים באוסטרליה, בהודו, בדרום-אפריקה, בפורטוגל ובלבנון מראים דפוסי יציבות ושינוי בתפיסות עוני בקרב קבוצות תרבותיות שונות (Khashan, Nasser, & Abouchedid, 2002; May & Norton, 1997; Saunders, 2003). גם בישראל תפיסות העוני נושאות אופי דינמי ומשתנה (דורון, 1987). מחקר העוני המקומי משקף את התמורות הייחודיות בתפיסת בעיית העוני בישראל.

לאחר קום המדינה הושפעו תפיסות העוני מן האתוס הציוני. עוני נתפס כבעיה של קליטת מהגרים ומיזוג גלויות (Bar Yosef, 1996). תפיסה זו גרסה כי ניתן לטפל בעוני באמצעות עידוד להיטמעות תרבותית (Eisenstadt, 1954). הרטוריקה השוויונית ששלטה באותם ימים טשטשה את קיומו של עוני כבעיה חברתית. היא גרסה שחקיקה חברתית ומיסוי פרוגרסיבי יספיקו לתיקון אי-השוויון. התעוררות תנועות המחאה העדתיות חשפה את הפן העדתי של העוני הישראלי (איזנשטדט, ליסק ונהון, 1993; סמוחה וקראוס, 1986). בשנים הראשונות לאחר קום המדינה שלטה התפיסה הרואה בעוני תוצאה של "כור היתוך" מתהווה ומחסור כלכלי במשאבים, אך החל משנות ה-70 התגבשה תפיסה חדשה, שהכירה בקיומה של מצוקה חברתית, קיבלה את העיקרון היחסי של הגדרת העוני, והודתה בהקשר העדתי שלה (חסון, 1977; כ"ץ, 1971). החל משנות ה-80 הושפעו תפיסות העוני משאלות חלוקת הכוח והעושר בחברה הישראלית. עם התערעורת מדינת הרווחה, נפילת המשטרים

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

הקומוניסטיים, וההתפתחות המהירה של תפיסות ניאורליברליות, נחצתה החברה הישראלית ביחסה לשאלת העוני (דורון, 1995).

היבטים תפקידיים

תפיסות העוני מושפעות גם מהקשרי תפקיד. תפיסות מקצועיות מתווכות בדרך שאנשי מקצוע תופסים את תפקידם המקצועי. תפיסות מקצועיות אלה מבנות את התוכן, את הגבולות ואת המטרות של הטיפול. הן מווסתות את חלוקת הכוח בין נותן השירות למקבל השירות, ומשפיעות על מידת הפיקוח החברתי המופעל על לקוחות (Hasenfeld & Weaver, 1996). הבניה של תופעת העוני כ"בעיה טיפולית" מגלמת בתוכה יצירת אב-טיפוס של העני המטופל. דימויים אלה מסייעים במיון האנשים החיים בתנאי עוני על פי היררכיה של זכויות, ומקנים לגיטימציה ותוקף מוסרי להתערבויות הנלוות להם: שיקום חשיבתי, שיקום סביבתי, שיקום התנהגותי, שיקום ערכי, שיקום רגשי ושיקום תעסוקתי (Sandfort, Kalil, & Gottschalk, 1999). כמו כן, דימויים חלופיים של העני עשויים להתקשר עם גישות מקצועיות שונות אל בעיית העוני. תפיסת העני כנחות וכתלותי מחזקת גישות פטרוניות. תפיסת העני כסוטה וכבעל התנהגות לא נורמטיבית מעודדת גישה של פיקוח, ואילו תפיסת העני כמודר ונדכא מזמנת גישה העצמה ופעולה חברתית. בדומה לתפיסות החברתיות, גם התפיסות המקצועיות מספקות מאגר הנחות, דימויים והסברים שנועדו לארגן את תופעת העוני כמציאות חברתית הניתנת לטיפול ולפיקוח. תפיסות מקצועיות של עובדים סוציאליים אינן נעדרות ממד ערכי-פוליטי. פרקטיקה מקצועית זו מושפעת מתפיסות כלליות של מדיניות חברתית (Schram, 2000).

מחקרים שונים חקרו את תפיסות העוני של עובדים סוציאליים ושל סטודנטים לעבודה סוציאלית במקומות שונים בעולם (Gasker & Vafeas, 2003; Miller & Rosenthal, 1993; Conway, 2002; Reeser & Epstein, 1987). כמו כן, נחקרו גם תפיסות העוני של סטודנטים לעבודה סוציאלית בישראל (Gutmann & Cohen, 1992; Weiss, 2003). ככלל, ממצאי מחקרים אלה מראים תמונה מורכבת ומצביעים על כך שתפיסות העובדים הסוציאליים אינן אחידות. עובדים סוציאליים וסטודנטים לעבודה סוציאלית נעים בין עמדות מבניות, הדומות לתפיסת לקוחותיהם בני המעמד הנמוך, לבין עמדות המאמצות את השיח המעמדי הרווח כלפי העני (Abramovitz, 2001).

תפיסות השוואתיות של עניים ושל עובדים סוציאליים טרם נחקרו בישראל. המחקר שעליו מבוסס מאמר זה בדק תפיסות אלה בדיקה ראשונית ומצמצמת באמצעות שיטת מחקר איכותנית, ההולמת את אופיין המורכב של תפיסות העוני ומעניקה ביטוי לקולות החסרים במחקר החברתי של העוני.

שיטת המחקר

מחקר איכותני זה נמנה עם הקטגוריה של תיאוריות המחקר הצומח מהשדה שפיתח שטראוס (Strauss, 1990). במחקר זה שולבו כלים שונים לאיסוף נתונים (ראיונות אישיים, ריאיון מְסֻרָּנִים [אינפורמנטים], תצפיות ביקורים בבתי המשתתפים וקבוצות מיקוד). חוקרים רבים ממליצים על שילוב זה לחיזוק התוקף הפנימי והחיצוני של המחקר (Scriven, 1972). המטרה המרכזית של השילוב היא הבנה עמוקה יותר של הנתונים (Galton & Delamont, 1984). כמו כן, המחקר בנוי על הצלבת נתונים ממקורות שונים: ראיונות, מסרנים ואנשי מפתח. מטרת הצלבה זו לשקף הבדלים מנקודות מבט שונות (Denzin, 1978).

אוכלוסיית המחקר

המחקר מתבסס על 59 ראיונות אישיים שנערכו עם 45 תושבים ו-14 עובדות סוציאליות. קבוצת התושבים נחלקה לשתיים: 25 חרדים ו-20 לא-חרדים. חלוקת הקבוצות לפי קטגוריות אלה נתגלתה כמורכבת ביותר. הגבולות בין אוכלוסיות חילוניות, מסורתיות, דתיות וחרדיות לא תמיד היו ברורים. לבסוף הוחלט למיין את האוכלוסיות על פי הגדרה עצמית של התושבים. אוכלוסיית המחקר הורכבה מ-26 נשים (17 חרדיות ו-9 לא-חרדיות), מתוכן 15 אימהות חד-הוריות (14 גרושות ואלמנה אחת); ו-19 גברים (8 חרדים ו-11 לא-חרדים), מתוכם 18 נשואים ואחד פרוד. גילאי התושבים נעו בין 25–45, כולם הורים לילדים (ראו לוח 1).

כלי איסוף נתונים ודרכי ניתוח

הנתונים נאספו באמצעות ריאיון פתוח חצי מובנה. תחומי הריאיון כללו: הגדרת העוני, ביטויי העוני, שורשי העוני או סיבותיו, התמודדות עם עוני ותפקיד השירותים. את רוב הראיונות ערך החוקר. מספר ראיונות עם נשים חרדיות ערכה עוזרת מחקר חרדית. הריאיון נערך בבית המרואייין וארך בממוצע שעה וחצי. כל הראיונות תומללו ונותחו. החוקר ועוזר מחקר בנו מערכת קודים, תימות וקטגוריות. לגבי קידוד שהיה שנוי במחלוקת נערך דיון בין החוקר לעוזר המחקר עד להסכמה. על סמך הידע שנאסף בשיטות השונות ומהמקורות השונים, נבנתה טיפולוגיה מושגית על פי שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה של שטראוס (Strauss, 1990).

איסוף החומר

המחקר נערך בין השנים 1998–2001. בשלב ראשון רואיינו מסרנים מתוך שכונות המחקר לצורך גיבוש השאלות והשגת נגישות. מסרנים אלה כללו רבנים, פעילי ציבור

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

לוח 1: נתונים דמוגרפיים של משתתפי המחקר

מספר המשתתפים	קבוצת הלא-חרדים	קבוצת החרדים
	20	25
מצב משפחתי	12 נשואים, 7 גרושים, 1 פרוד	17 נשואים, 7 גרושות, 1 אלמנה
מספר ילדים בממוצע	3.3	5
הגדרה עצמית	10 חילוניים, 8 מסורתיים, 2 דתיים	25 חרדים
השכלה	4 — פחות מ-12 שנות לימוד 14 — 12 שנות לימוד 2 — לימודים על-תיכוניים	6 — פחות מ-12 שנות לימוד 14 — 12 שנות לימוד 4 — לומדים לימודי קודש 1 — מסיימת לימודים על-תיכוניים
מצב תעסוקתי	13 עובדים 7 לא עובדים	12 עובדים (3 גברים במשרה מלאה, 1 גבר במשרה חלקית, 8 נשים במשרה חלקית) 13 לא עובדים (4 לומדים בכולל, 1 לומדת לימודים על-תיכוניים)
מוצא עדתי	17 עדות המזרח 3 אשכנזים	16 עדות המזרח 9 אשכנזים
מקום הלידה	16 ישראל 2 גרוזיה 1 אוזבקיסטן 1 צ'ילה	21 ישראל 2 רוסיה 1 צרפת 1 מרוקו
מגורים	7 בעלות פרטית 4 דיור ציבורי 9 שכירות פרטית	10 בעלות פרטית ודמי מפתח 5 דיור ציבורי 10 שכירות פרטית
מקור ההפניה	9 הופנו על ידי שירותי הרווחה 10 הופנו על ידי משתתפים אחרים 1 ענתה למודעה	16 הופנו על ידי מסרנים (רבנים ופעילי ציבור) 9 הופנו על ידי שירותי הרווחה

חרדים, מנהלי מרכזים קהילתיים, עובדים קהילתיים, עובדים שכונתיים ומנהיגים קהילתיים. פגישות אלה היו משמעותיות ביותר. הן העניקו כיווני חקירה ראשוניים והרחיבו את גישת המחקר למשתתפים. לאחר מכן נערכו 4 קבוצות מיקוד לסיוע בגיבוש שאלות המחקר: אחת עם עובדים סוציאליים ושלוש עם תושבים שאותרו באמצעות מסרנים. שאלות המחקר ומבנה הריאיון האישי גובשו סופית רק לאחר שלב ראיונות המסרנים ועריכת קבוצות המיקוד. הנתונים נאספו ב-5 שכונות מצוקה, שתיים מהן חרדיות, המאופיינות באוכלוסייה בעלת הכנסה נמוכה, אחוז גבוה יחסית של זכאים להבטחת הכנסה ומספר רב של פונים המטופלים בלשכות הרווחה המקומיות.

המחקר הסתמך על מקורות הפניה שונים, וזאת על מנת להרחיב את קשת הקולות המושמעים בו. 18 מהמשתתפים הופנו על ידי לשכות הרווחה ושירותים חברתיים אחרים. 16, בעיקר מקרב הקהילה החרדית, הופנו על ידי מסרנים (רבנים ופעילי ציבור). 10 הופנו על ידי המשתתפים עצמם ומשתתף אחד נענה למודעה שנתלתה על לוח המודעות באחד ממוסדות השכונה. העובדות הסוציאליות שלקחו חלק במחקר הופנו על ידי מנהלות לשכות הרווחה בשכונות המחקר.

תחילה תוכנן לראיין מספר דומה של גברים ונשים. ההחלטה להרחיב דווקא את קבוצת הנשים החרדיות התקבלה לאחר שהושלמו מרבית הראיונות עם קבוצה זו, שכללה ברובה נשים נשואות, והתקבלה תמונה אחידה למדי. תוך כדי מהלך המחקר התברר, שנשים חרדיות גרושות השיבו תשובות שונות בתכלית מאשר נשים נשואות. לפיכך הוחלט להוסיף ולראיין קבוצת נשים חרדיות גרושות חד-הוריות. ראיונות אלה העניקו נקודת מבט שונה ומעניינת לתמונה שנתגבשה במהלך הראיונות הראשוניים.

ממצאים וניתוח

היבטים כלליים

תפיסות העוני מורכבות ורב-ממדיות: "למה יש עוני... זה לא עניין של למה. זה עניין של כמה"

תפיסות המשתתפים נתגלו כמורכבות ורב-ממדיות ומכילות מרכיבים שונים. דוגמה לכך הן הגדרות עוני המשלבות מדדים קונקרטיים וסמליים, מוחלטים ויחסיים כאחד. כך ייחסו משתתפים את עוניים לכמה גורמים, חלקם מבניים, חלקם אישיים, לעיתים על פי ההקשר. מרואיינת חילונית חד-הורית העניקה הסברים מבניים לתופעת העוני, אך הסבירה את עונייה ככישלון אישי:

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

למה יש עוני... זה לא עניין של למה. זה עניין של כמה... כמה מרוויחים. יש אנשים שהם גדולים מאתנו שמרוויחים 30,000 ו-40,000 שקל... בכנסת ובממשלה, מנהלי בנקים, ויש אחרים שהולכים לעבודות פיזיות וקורעים את הגב ומרוויחים 2,300... אצלי, אני לא הצלחתי... לי לא היה תחת בלימודים... תמיד אמרו שיש לי פוטנציאל...

תפיסות העוני מרובות ולא אחידות: "מיהו עני? זה שאין לו שולחן שבת"
המחקר מצא הרבה הגדרות לעוני. המרוויחים הגדיר, תיארו והסבירו את תופעת העוני בשפע של דימויים. לעיתים בחרו משתתפים להגדיר עוני על פי קריטריונים חומריים בעלי משמעות סמלית-תרבותית: "מיהו עני? זה שאין לו שולחן שבת" – כך ענתה מרואיינת חרדית על השאלה מיהו עני בעיניה. לעומתה מרואיינת לא-חרדית, נשואה, הגדירה עוני בממד חומרי-סמלי אחר:

כשהבת הייתה קטנה היא חשבה שעוני הוא כאשר המשפחה אין לה וידיאו... היא חשבה שהדודים הם עשירים כי הם נסעו לטייל ומשפחתה בכלל לא נסעה.

עוני נתפס כחסך: "לגמור את החודש עם משכורת שאפשר לקרוא לה משכורת רעב"
המכנה המשותף שמצא המחקר בקרב התושבים הוא חסך חומרי. 18 מתוך 45 ראו בעוני העדר הכנסה: מרואיינת גרושה, חד-הורית, לא-חרדית הגדירה את עצמה כענייה על פי קריטריון של זכאות להשלמת הכנסה:

עוני זה אנשים כמוני. אני חושבת שקשה להם לגמור את החודש עם המשכורת שאפשר לקרוא לה משכורת רעב והם מקבלים השלמה מביטוח לאומי.

לעיתים חסך זה בוטא במונחים מוחלטים (23 מתוך 45) או יחסיים (19 מתוך 45). תפיסות העוני הן תלויות-הקשר. לדוגמה משתתפים אחדים הגדירו עוני במונחים מוחלטים כ"העדר הכנסה", אך כאשר התייחסו לילדיהם הגדירו עוני כ"חוסר יכולת לתת מה שהורים אחרים נותנים".

מרבית המשתתפים (29 מתוך 45) התייחסו לעוני כחסך חומרי מורכב, רב-ממדי ודינמי. תפיסתם הרחיבה את הבסיס החומרי הרחוק מעבר למשתנה ההכנסה בלבד. כך תיארה מרואיינת חרדית, גרושה, את מצבה החברתי:

למשל דוד שמש. אני לא יכולה להרשות לעצמי לקנות דוד שמש. יש לי רטיבות בבית, על הרצפה, על הקירות. אז את ההסקה ניתקנו כי יש פיצוצים וזה מרטיב את הרצפה והקירות. אז אין לי חימום בחורף. כל המטבח, מאחורי הארונות, הכול רטוב. בארונות למטה אני לא יכולה להשתמש. כלום אני לא יכולה. יש חלונות מקולקלים במרפסת ואני לא יכולה להחליף אותם. הם בקושי נפתחים ונסגרים. אני ביחד עם הבת שלי בחדר אחד. הבן בסלון. אז לבת אין פרטיות, לי אין פרטיות ולבן אין פרטיות. אני לא יכולה להרשות לעצמי דברים אלמנטריים.

ממצא זה תומך בטוענים כלפי המגבלות של מדידת העוני במונחי הכנסה בלבד ומציעים התייחסות למשתנים נוספים (Streeten, 1995).

עוני כחוויה רגשית מפרקת: "דברים שמוחקים לבן אדם את הכבוד" מרבית התושבים (36 מתוך 45) ציינו השפעות רגשיות שליליות מרחיקות לכת. עבורם עוני נחוזה כמשבר, כאי-מימוש אישי, ככדידות, כחוויה המעוררת פחד, כאות קלון ובושה. כך תיארה מרואיינת לא-חרדית, גרושה, חד-הורית, את תלאותיה ונסיבות אובדן כבוד לנוכח מצוקתה הכספית:

כשאני מגיעה לאזור המכולת יש לי דפיקות לב. בעוני יש השפלה. יש בושה. יש חרפה. יש המון דברים שמוחקים לבן אדם את הכבוד, את האישיות שלו.

אחרים חווים עוני כסוג של טראומה, מעין כאוס קיומי. מרואיין גרוש, לא-חרדי, תיאר את מצבו המעורער לאחר קריסתו הכלכלית והמשפחתית:

הלכתי להר המנוחות לקבר של חמותי שהיה לי קשר טוב אתה ואחר כך הלכתי לכיוון ליפתא וחשבתי שאני אשב שם עד שאמות. אבל אחר כך התחלתי לשמוע קולות של חיות ופחדתי. הלכתי בלילה ברגל עד מבשרת.

עוני כפנייה מתמדת אל האחר: "לפנות, לפנות, לפנות..." שני שלישים מהמשתתפים (30 מתוך 45) תיארו את שגרת חייהם כרצף של חיפושי עזרה ואפיינו את חייהם כ"חיים מתוך פנייה", פנייה מתמדת אל ה"חוק". "חוק" זה כולל: משפחה, קרובים, שכנים, חברים, מכרים, זרים ברחוב, מוסדות. מצב קיומי זה הולם את הכינוי שבאמצעותו מכנים שירותי רווחה את לקוחותיהם: "פונים". עוני כסוג של "חיים מתוך פנייה" מחייב התמודדות מתמדת עם מוסדות רבים. בניגוד לתפיסת שוליותו ובידודו של "העני" בחברה תיארו משתתפים רבים במחקר מערכות יחסים אינטנסיביות עם מוסדות רבים. עבור רבים העוני מהווה מעמסה על היחסים הבין-זוגיים, פגיעה רב-ממדית בשלום הילדים ואיום על תפקוד המשפחה.

הממצאים מראים שונות רבה בשימוש במושג עוני כחלק מהגדרה עצמית של המשתתפים. אף על פי שתושבים אלה הוגדרו כ"עניים" על פי לשכות הרווחה ועל פי מסרנים מעורים בקהילה, שלישי מהמשתתפים (15 מתוך 45) דחו את המושג "עני" כחלק מהגדרתם העצמית. סירובם של הנשאלים להזדהות כ"עניים" משקף את טיבו המתייג ואת מגבלותיו של מושג העוני כבסיס להגדרה עצמית. לעומת זאת, מרבית הנשאלים נטו להזדהות על פי קטגוריות קבוצתיות לפי קווי מגדר ("חד-הוריות", "אבות מובטלים"), תרבות ("מזרחיים"), או לפי שילוב מגדר ותרבות ("נשים גרושות חרדיות"). רק קבוצה קטנה של משתתפים (3 מתוך 45) שהגדירו עצמם כ"עניים"

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

העניקו להגדרה זו ממד קולקטיבי-תודעתי. אלה הם תושבים בעלי מודעות חברתית ביקורתית הפעילים בעמותות לשינוי חברתי.

עוני כבעיה מבנית: "המדינה היא הגורם לעוני"

התפיסות השכיחות ביותר (21 מתוך 45) ייחסו עוני לכשל מבני-מעמדי של החברה הישראלית. משתתפים אלה ראו במדינה ובמוסדותיה אחראים למצבם. כמו כן, משתתפים רבים (17 מתוך 45) ראו בעוני תולדה של קיפוח. מקורו של הקיפוח בפעולה מודעת ומתוכננת על ידי קבוצה חברתית או גורם מוסדי (אליטות, ממשלה) כלפי קבוצה אחרת בעלת מאפיין אתני-תרבותי (חרדים ומזרחיים). אנשים אלה רואים בעוני תופעה קבוצתית. הם חווים את מצבם כסוג של פגיעה מכוונת ולא אקראית. חוויית הקיפוח יוצרת כעס ואי הזדהות עם המערכת המקפחת ומעמיקה את תחושת ההשתייכות עם הקבוצה הנפגעת. פתרון בעיית העוני עבור בעלי תפיסה זו קשור בתיקון מצב הקיפוח על ידי התארגנות קבוצתית ופוליטית.

כמה משתתפים (12 מתוך 45) הביעו תפיסות הקושרות עוני עם גורל. הם ראו בעוני מצב שנקבע מראש על ידי מקרה, מזל או גורם אלוהי. משתתפים שהביעו תפיסות אלה נטו להשלים עם מצבם, אם כי השלמה זו לא מנעה מהם לקוות לשיפור. מכל מקום, לפי תפיסתם, אדם החי בעוני או החברה יכולים לעשות מעט מאוד לתיקונו.

עשרה משתתפים קשרו את תופעת העוני לכשל באחריות היחיד. תפיסה זו רואה בעוני כשל אישי, ביטוי להעדר מוטיבציה, תולדה של סדר עדיפויות אישי לקוי וביטוי לחוסר התארגנות של היחיד.

בנוסף לקטגוריות אלה הסבירו משתתפים בודדים את העוני כתולדה של הכרעה אישית ("החלטתי להיות אברך"), כהעדר הון אנושי ("נשים חרדיות חסרות השכלה לא עומדות בזכות עצמן"), או כתוצאה של סטייה חברתית ("אנשים פה עניים כי מהמרים, שותים ומהמרים"). מעטים (3 מתוך 45) הסבירו עוני כתוצאה של תרבות עוני. אלה ייחסו עוני לדפוסים מקובעים, נורמטיביים, המועברים על ידי הסביבה התרבותית, החברתית והמשפחתית. בעלי תפיסה זו נטו להדגיש את המרכיבים הבלתי נורמטיביים המאפיינים את ה"מנטליות" של אנשים החיים בעוני.

התמודדות עם עוני כסיפור הישרדות: "למען הילדים"

למרות הנטייה הרווחת בספרות המקצועית להתמקד בחולשתו של העני, תשובותיהם של הנחקרים חשפו רפרטואר רחב ועשיר של דרכי התמודדות, המצביעה על כוחות ומשאבים רבים שמקורם באי-כניעה למצב העוני. תמונת ההתמודדות סותרת את הדימוי הפסיבי של "העני". הממצאים מראים התמודדות אינטנסיבית ורב-צדדית. מרבית המשתתפים תיארו מצבים של התמודדות אקטיבית, מתמדת ומרוכת

מכשולים. התמודדות זו כוללת יזמות, חיפוש, השגת מידע, פנייה והפעלת שירותים, עבודה עם שירותים ורשויות. על פי רוב, עבודה זו נושאת אופי אינטנסיבי ורציף. רק מעטים (5 מתוך 45) רואים בעוניים עובדת חיים שיש להשלים עמה. מרבית המשתתפים (26 מתוך 45) ראו בילדיהם מניע מרכזי להתמודדות. משתתפים אלה תיארו מסכת מאמצים אדירה "למען הילדים". הם מקווים להעניק לילדים רמת חיים טובה יותר משל עצמם, והם מקווים שבחייהם העתידיים לא יידעו הילדים עוני ומחסור. מוטיב זה חוצה הבדלים תרבותיים ומגדריים של המשתתפים ומהווה מנוף מרכזי להתמודדות.

השירותים החברתיים כבלתי אמינים: "הם לא שם כאשר צריך אותם"
רוב המשתתפים (32 מתוך 45) סיפרו שהם "פוני לשכות". המשתתפים ייחסו לשירותים החברתיים מגוון רחב של תפקידים. עם זאת, התפקיד הבולט הוא עזרה חומרית קונקרטי. התפקידים המיוחסים לשירותים החברתיים, כפי שקבעו המשתתפים, הם עזרה בהתמודדות עם מצבם ועם מצב ילדיהם, עזרה בהשגת עבודה, סיוע ברכישת מקצוע ותמיכה רגשית. רק מעטים (3 מתוך 45), בעלי תודעה חברתית, מצפים מהעובדים הסוציאליים להעצמה ולסיוע בהתארגנות ופעולה חברתית. רוב הנשאלים אינם מודעים לאפשרות זו.

למרות השימוש הרב בשירותי הלשכות, רבים (30 מתוך 45) ביטאו חוסר אמון מופגן ביכולתן לסייע. רבים הביעו תחושה שהשירותים חסרי אונים, ש"הם לא שם כאשר צריך אותם". הסיבות המרכזיות לחוסר האמון כלפי לשכות רווחה הן העדר תקציב, העדר אחריות כוללת, העדר מענים, חוסר רגישות תרבותית, חוסר רציפות וחוסר שיטתיות בטיפול במשפחות. ביקורת התושבים מופנית כלפי שורה ארוכה של מוסדות.

רק 5 משתתפים תיארו התנסויות מוצלחות עם עובדים סוציאליים. התנסויות אלה אופיינו ביצירת קשרי אמון, מעורבות וזמינות אישית. כך סיפר גרוש לא-חרדי, אב חדר-הורי, על עובד סוציאלי מ"קידום נוער" שסייע לו בעבר:

היה אחד, עובד סוציאלי, שעזר לי מאוד. הוא ניסה לשלוח אותי לקורסים, ללימודים, היה מחפש אותי. האמין בי, ניסה, ניסה, ניסה כל דבר. אפילו שנים אחרי זה כאשר כבר לא הייתי בגיל של 'קידום נוער' הוא המשיך לחפש אותי. אתה יודע איזה בן אדם, הוא ניסה הכול, הוא באמת האמין בי...

עבור חלק גדול מהמשתתפים, בעיקר בקרב הלא-חרדים, עוני נתפס כ"אובדן שליטה", כ"חיים ללא ביטחון", כסוג של "הליכה לאיבוד". מכאן נובע הרצון למצוא אחיזה בקרב השירותים. משתתפים רבים הביעו משאלה למצוא כתובת אחת, קבועה וזמינה. אנשים אלו חשים בלתי נראים. יצירת קשר אישי בין מטפלים לבין הזקוקים

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

לעזרה מחזירה את הביטחון המעורער בתחושת הקיום, הנראות, בתחושת הלגיטימיות. אישה גרושה, חד-הורית, עולה מחבר העמים לשעבר, היטיבה לתאר את אובדן תחושת הנראות והלגיטימיות ואת החזרתה על ידי פסיכולוגית מצוות המקלט לנשים מוכות:

אף אחד לא שואל אותך, לא רואה אותך. נורא פחדתי. פתאום היא נכנסת ואומרת לי 'מה שלומך'...

היבטים מגדריים

השפעת תפיסות מגדר: "עוני קורע את האישה"

הממצאים מראים הבדלים בהגדרת העוני, בתפיסת ביטוייו, בתפיסת שורשי העוני, בדרכי ההתמודדות ובתפיסת השירותים בין נשים וגברים. הבדלים אלה קשורים לתפקידים המגדריים הייחודיים המיוחסים לגברים ולנשים על פי התרבות. גברים שהשתתפו במחקר הגדירו עוני בעיקר על ממד ההכנסה, בעוד שנשים נטו לשלב בהגדרתן גם מרכיבים נוספים, חומריים ולא חומריים. גברים נטו להגדיר עוני כמונחים מוחלטים, נשים השתמשו במונחים השוואתיים. גברים נטו יותר מנשים להגדיר את עצמם כעניים ולהסביר את שורשי העוני במונחים מבניים. נשים נטו לראות בעוני תולדה של כשל אישי וגורל. העוני הנשי, בעיקר בקרב הנשים הגרושות, נתפס כ"קריעה". על פי התפיסות המגדריות הרווחות, המשפחה היא ממלכתה של האישה. בית עני גוזר על נשים עול ושחיקה. התחושה העיקרית, העולה מתוך ראיונות עם נשים, היא תחושת שחיקה ולאחות, עייפות מתמשכת וכוונית. נשים אלה, חרדיות ולא-חרדיות, עמלות ללא הפסק, יגיעות ללא מנוח. האישה הענייה יולדת, מטפלת, דואגת, חוסכת, מבשלת, מאכילה, מלבישה, מתקנת, קונה, מנקה, פונה, שומרת, מבקשת, מתריעה. בנוסף לתפקידיה המסורתיים כאישה, על האישה הענייה, על פי הקודים המגדריים המקובלים, מוטלות המשימות העיקריות הכרוכות בהקטנת נזקי העוני על ילדיה וביתה: דאגה למזון, ביגוד, חינוך, רווחה ובריאות, וכל אלה, על פי רוב, בלי האמצעים המינימליים הנדרשים לכך (Moller, 1999). נשים אלה יגיעות להשיג מענים על ידי פעולות רבות הכרוכות במאמץ רגשי ופיזי רב. ממצאים אלה תואמים ממצאי מחקרים רבים שמצאו רמה גבוהה של לחץ ושחיקה בקרב נשים עניות (Hartmann, 1991).

המחקר חשף פגיעות רבה גם בקרב הגברים שרואיינו. גברים אלה נמצאו מבודדים ומנותקים במישור הפסיכולוגי ופגיעים במישור הפיזי. תחושות אלה נשמעו גם בקרב חלק מהגברים החרדים. כך תיאר אברך בכולל, נשוי, את תחושותיו לנוכח קשייו לספק צרכים בסיסיים של ילדיו:

תראה, אני לא מתלונן. התלמידים שלי הולכים לרב הכולל ושואלים אותו למה

לעזרא אין מעיל, אין כובע, למה הוא הולך עם בגדים כאלה. הרב בא לדבר איתי ולא הבנתי על מה הוא מדבר. הבעיה שלי זה בגדים בשבילי? הבעיה שלי הם הילדים. יש לי ילד שיש לו בעיות ראייה. יש לו 'צילינדר' רציני. הוא בא כל יום ושואל אותי 'מתי אבא תוכל לקנות לי משקפיים'?

אף שהמחקר מחזק את הטענה שהועלתה על ידי מצדדי גישת ה'פמיניזציה של העוני' בדבר פגיעותן הרבה של נשים לעוני, חשוב לציין שגברים רבים (14 מתוך 19) במחקר תיארו אף הם השפעות רגשיות וחברתיות הרות אסון בעקבות מצבם החברתי. ממצא זה תומך בממצאי המחקר של אלדר, קונגר, פוסטר וארדלט בדבר פגיעותם הרבה של גברים נשואים, בעיקר על רקע תפיסת תפקידם הגברי והאבהי כמפרנסים כושלים (Elder, Conger, Foster, & Ardel, 1992). בעוד עונין של נשים עניות פירושו קריעה, לאות וכאב (קרומרנבו, 2000) ופגיעה קריטית בביטחון האישי והסוציאלי, עוני גברי נחוה כשלילת כבודם העצמי של גברים. גברים אלה, בעיקר בקרב הקבוצה הלא-חרדית, תופסים את עצמם מובסים לא רק על פי קריטריון מעמדי אלא גם על פי מוסכמות המגדר (רוזנפלד, 1993).

היבטים תרבותיים

השפעת ההקשר התרבותי: "עוני זה לגלגל"

ממצאי המחקר מחזקים הנחה נוספת בדבר תרומת המרכיב התרבותי בגיבוש תפיסות העוני. המשתתפים החרדים פירשו את מצבם כתולדה של קיפוח חברתי כלפיהם (13 מתוך 25), הכרעה אישית (16 מתוך 25) וגורל (8 מתוך 25). הלא-חרדים נטו להסביר את עוניים בשילוב של כשל מבני (13 מתוך 20) ואישי (10 מתוך 20). חרדים נטו יותר לראות במצבם מצב קבוע (10 מתוך 25), לעומת לא-חרדים (6 מתוך 20) שייחסו לעוניים מעמד ארעי. ההבדל המשמעותי ביותר בין חרדים ללא-חרדים נמצא בתפיסת הפגיעות. משתתפים לא-חרדים חשו שהם חשופים ופגיעים יותר ברמה המשפחתית (10 מתוך 20) בהשוואה לקבוצה החרדית (3 מתוך 25), להוציא קבוצה של נשים חרדיות גרושות, שהייתה קרובה בתחושת הפגיעות לקבוצת הנשים הלא-חרדיות חרדיות חד-הוריות. לא-חרדים נטו יותר לחוש בושה וקלון ביחס למצבם בהשוואה לחרדים. תחושה זו בולטת בעיקר בקרב הנשים הלא-חרדיות. חרדים (25 מתוך 25) נעזרים ברשתות קהילתיות בעוד שלא-חרדים (20 מתוך 20) פונים לשירותים החברתיים.

שתי הקבוצות דיווחו על התמודדות קשה עם מצוקות היום-יום. תושבים ועובדים סוציאליים הגדירו את דפוס ההתמודדות הדומיננטי של משפחות חרדיות ולא-חרדיות ככינוי "לגלגל". "לגלגל" פירושו למחזר, לדחות, להשהות ולמשוך את

הקיום היום-יומי. חיים מתוך "גלגול" הם חיים בהווה המיידית. אנשים שהשתמשו בביטוי זה מתארים מעין לוליינות קיומית המצריכה השקעה ויצירתיות רבה. "גלגול" הקיום פירושו לקיחת הלוואות מוסדיות ואישיות, הרחבת מגוון המלווים תוך יצירת חובות בחנויות שונות ושימוש בקשרים אישיים, משפחתיים, קהילתיים ומוסדיים.

עם זאת, הדרך שבה כל קבוצה חווה דפוס זה, הפרשנות הניתנת לו והשלכותיו על חייהם, שונות בתכלית. ההתמודדות עם מצב העוני בקרב החרדים נתפסת כהתמודדות המעוגנת בתוך גבולות הקהילה. ההתמודדות עם מצב העוני מאורגנת ומוסדת באמצעות רשת צפופה של קשרים, חליפין ומוסדות. בשונה מזה, המשתתפים הלא-חרדים תיארו את חוויית ההתמודדות הזו בתחושת של היפרדות, של אובדן ההשתייכות. זירת ההתמודדות של המשתתפים החרדים היא המשפחה והקהילה, ואילו הלא-חרדים נטו להעתיק התמודדות זו אל מישור השירותים החברתיים. דפוס ההתמודדות בקרב הלא-חרדים גורמים לסבל רב במישור האישי. בשונה מהקהילה החרדית שבה המחסור נתפס כמחזק את הלכידות הפנימית, מחסורו של הלא-חרדי שוחק ומכלה את קשריו החברתיים. ה"גלגול" כדפוס התמודדות דומיננטי נתפס בקרב הלא-חרדים כדפוס לא נורמטיבי, כדבר שיש להתכייש בו. בניגוד לכך, בעיני הקבוצה החרדית פנייה מתמדת לגמ"חים לקבלת מזון, בגדים, אשראי, חפצים וטובין שונים נתפסת כפעולה תרבותית, לגיטימית ומקובלת.

לכל קבוצה פרשנות אחרת לדפוס ה"גלגול". המשתתפים הלא-חרדים ראו בדפוס זה ביטוי להעדר ביטחון. חיי עוני הם חיים "מהיד אל הפה", "חיים ללא אלוהים". קבוצה זו התקשתה להעניק למצבה משמעות חיובית ותפסה את העוני כקיום ללא משמעות. המשתתפים החרדים העניקו לדפוס זה פרשנות שונה בתכלית, שבאה לידי ביטוי בדימוי "חיים מתוך נס" – חיים מתוך אמונה שהמחר החומרי מובטח על ידי "השגחה עליונה", כפי שציטט אחד המשתתפים מתוך המקורות: "מזונותיו של אדם קצובים לו...". רבים מהמשתתפים החרדים תיארו מצבים רבים של הגעה אל סף "פת לחם", ובדרך שתוארה כ"דרך נס" נתקבלה תרומה או נמצאה היד המסייעת. ממצאים אלה מחדדים את תפקיד התרבות בעיצוב תפיסות עוני.

היבטים תפקודיים

השפעת ההקשר התפקודי: "עוני הוא סימפטום"

תחום נוסף של ממצאים קשור לתרומתו של המרכיב התפקודי ביצירת תפיסות עוני. ממצאי המחקר מגלים פערים תפיסתיים מרחיקי לכת בין התושבים לאנשי המקצוע, שכולם נשים. הן הגדירו עוני כחסך חומרי (10 מתוך 14), אך הוסיפו, בדומה לקבוצת הנשים במחקר, מרכיבים פסיכולוגיים (8 מתוך 14). מרביתן (11 מתוך 14) אישרו

בדבריהן את גרסת התושבים שראו בעוני חוויה רווית סבל וכאב רב. עדותן של העובדות הסוציאליות מבטאת היכרות קרובה עם בעיות לקוחותיהן. עם זאת, יחסן אל בעיית העוני הוא דר־משמעי. גישתן המקצועית, כפי שעולה מראיונות אלה, חושפת מידה גדולה של אי־הלימה בין הגדרת הבעיה (חסך קונקרטי) לבין אסטרטגיות ההתערבות (שינוי עמדות, טיפול פסיכו־סוציאלי). מעבר לכול, ממצאי המחקר מראים תסכול רב ומבוכה של העובדות הסוציאליות מול בעיית העוני. בהעדר השקפת עולם מקצועית מגובשת נוטות העובדות הסוציאליות לאמץ את התפיסות הנפוצות ואת הפרשנות השכיחה והדומיננטית בסביבתן המעמדית, המגדרית והתרבותית. תפיסות אלו עומדות בניגוד קוטבי לאלו של לקוחותיהן. גישותיהן של העובדות הסוציאליות נמצאו כתמהיל של תפיסות תרבותיות (8 מתוך 14) ואינדיווידואליות (6 מתוך 14) לבעיית העוני. רק שתיים מתוך ה־14 הגדירו עוני במונחים מבניים, ו־5 אף הביעו ספקות באשר לתרומתן ולהצדקתן של זכויות סוציאליות כגון הבטחת הכנסה וקצבאות ילדים. עובדות רבות רואות בבעיית העוני סימפטום, השתקפות של בעיות אישיותיות ונורמטיביות או העדר מוטיבציה, בעוד הלקוחות רואים בעוני את עצם הבעיה. העובדות הסוציאליות השתמשו בביטויים כגון "תקיעות אישית", "חוסר רצון להשתנות", "התנגדות לטיפול", "סדר עדיפויות לקוי", "דפוסים בין־דוריים", ו"כרוניות" לתיאור הסיבות למצב לקוחותיהן. פערים תפיסתיים עמוקים במיוחד נתגלו בעיקר בין העובדות הסוציאליות, כולן לא־חרדיות, לבין הקבוצה החרדית וקבוצת הגברים. ממצאי המחקר מצביעים על נתק ואף על קיום גילויי עוינות בין קבוצות אלה לבין השירותים החברתיים.

העובדות הסוציאליות שנטלו חלק במחקר התקשו למצוא תשובות מגובשות לשאלות תפקיד השירותים, האסטרטגיות להתמודדות, סוג הטיפול ורמת ההתערבות (יחיד או קהילה). ממצאי המחקר מצביעים על תחושת בלבול ביחס לעבודה עם משפחות עניות. העדר השקפת עולם מקצועית ביחס לטיפול בעוני מקשה על חלק מהעובדות הסוציאליות לארגן ולמיין את המציאות המטופלת ולבנות סדרי עדיפויות. בדומה לפונים, עוני יוצר בקרב המטפלים בעיות התארגנות. בהעדר השקפת עולם מקצועית ומשאבים, חוות העובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר את הטיפול כ"הצפה" וכ"מבוי סתום". בדומה למטופליהן החיים מתוך פנייה, מודות העובדות הסוציאליות שעיקר עבודתן מתייחסת לבעיות קונקרטיות הנובעות מבעיות מצוקה, ומתמצית בפעולות הפניה החוצה (קרנות, מוסדות ושירותים אחרים).

בהעדר משאבים תקציביים, העובדות הסוציאליות "מגלגלות", כדברי אחת המרואיינות, את תקציבן הדל ביחס לצרכים שבהם הן אמורות לטפל, וזאת בדומה למטופליהן. פעולה זו יוצרת שחיקה ותסכול רב. לכודים בתהליכים מקבילים, נוהגים לקוחות השירות והעובדות הסוציאליות להטיח האשמות הדדיות אלה באלה. הביטוי הקריטי ביותר להעדר השקפה מקצועית הוא הקושי של העובדות הסוציאליות למצוא

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

משמעות ערכית-מקצועית חיובית לעבודתן עם עניים. בהעדר משמעות כזו, הן מתקשות לסייע בידי לקוחותיהן ולהעניק סדר ומשמעות למצבם. בהקשר זה, חייהם המשותפים של מטפלים ולקוחות בצל העוני נראים כחיים ללא משמעות. יחסן של העובדות הסוציאליות, כפי שמשקף בממצאים, הוא מורכב ורב-משמעויות. מחד, ניתן להגדיר את יחסן כיחס של עדים קרובים. עם זאת, מתגלה סוג של קרבה שנתפסת כקרבה ללא התייבשות ערכית, כאינטימיות זרה. עובדות סוציאליות רבות הביעו תחושות של תסכול, חוסר אונים ואף רגשות אשמה ביחס לטיפולן בבעיות עוני. רבות (12 מתוך 14) הודו בהעדר הזדהות עם המדיניות שהן עצמן מייצגות. על השפעת תהליכי התמחות, התמסדות והתרחקות המקצוע מערכים אנושיים ניתן ללמוד מדברי עובדות סוציאליות, רכות מרכז סיוע למשפחות עניות:

אני יותר ויותר מתחברת לעניין שאי אפשר לנתק את העניין ההומני מהעניין המקצועי. אני מוכרחה להגיד, לצערי הרב, שאני נתקלת יותר ויותר בעובדים סוציאליים ששוכחים מי הם כבני אדם והופכים להיות יותר ויותר מקצועיים... אני מוכרחה להגיד שאת העקרונות ההומניים אני מיישמת בעבודה שלי כאן. עקרונות של קבלה, שותפות וכבוד, שהם עקרונות שבלעדיהם אי אפשר לעשות מה שאנחנו עושים. לא להרגיש שאני כאדם מקצועי עומדת במקום יותר גבוה מהפונה.

העובדות הסוציאליות המרואיינות חשות שתהליכי ההתמקצעות והמידור על פי התמחויות, העיסוק הרב בפיקוח על חוקים וגישות מקצועיות קליניות הרחיקו את העבודה הסוציאלית מיעודה המקצועי. כמו כן, אין להתעלם מהקשרי מגדר בהתהוותן של תפיסות עוני. יחסן השלילי של עובדות סוציאליות ללקוחות גברים הוא עדות לקיומו של מרכיב מגדר מובהק בתפיסות אלה. לקוחות גברים אינם מוזכרים כלל בראיונות עם העובדות הסוציאליות או שהם מובאים בהקשרים שליליים: אבות "חלשים", גברים "אלימים", בעלים "מנוכרים" או סתם "עצלנים". שלוש עובדות סוציאליות אף טענו לקיום מאפייני מגדר אישיותיים טיפוסיים במשפחות עניות ("גבר חלש ואישה דומיננטית"). למרות העדויות הרבות בספרות ובמחקר על כך שעוני מאיים על בריאותם הרגשית והפיזית של גברים, ופוגע בתפקודם החברתי ובשלמות משפחותיהם, אין בדבריהן של העובדות הסוציאליות אמפתיה או הזדהות עמם. יתרה מזו, קיימת בדבריהן מידה לא קטנה של גינוי. זהותן של השירות כשירות נשי מגבירה את הקושי ליצירת גשר ללקוחות גברים. תפיסות העוני של אנשי המקצוע במחקר מושפעות מתפיסות תרבותיות. המגעים עם האוכלוסייה החרדית, כפי שמתוארים על ידי העובדות הסוציאליות, חושפים ניכור תרבותי רב, חוסר ידע, דעות קדומות ועוינות מצד אנשי המקצוע. חלק מהעובדות הסוציאליות שרואיינו רואות ביחסם של החרדים אל השירותים

החברתיים יחס מנצל. לסיכום ניתן לומר שממצאי המחקר המובאים בפרק זה מאשרים את הנחות המחקר ומצביעים על כך שתפיסות העוני מושפעות מתפיסות מגדריות, תרבותיות ומן התפקיד.

סיכום

מאמר זה דן בהשוואת תפיסות חברתיות של עוני על רקע הבדלי מגדר, תרבות ותפקיד בקרב תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים. המחקר מצא שתפיסות אלה הן מורכבות, רב-ממדיות ותלויות-הקשר. ממצאי המחקר מראים תחומי דמיון משותפים מעבר להבדלי מגדר, תרבות ותפקיד. התחום המרכזי נמצא בהגדרת העוני והשפעותיו. תושבים ועובדים סוציאליים, נשים וגברים, חרדים ולא-חרדים תופסים עוני כקיום מתוך מחסור וכחוויה רגשית שלילית ביותר הפוגעת במישורים רבים. עדויות התושבים מתארות את החיים מתוך מחסור כהתמודדות רציפה ומאומצת. עדויות אלה נוגדת את הדימויים הציבוריים המציירים בני אדם החיים בעוני כפסיביים, כפטליסטים וכצרכנים כפייתיים של שירותי רווחה. כמו כן, המחקר מצא דמיון רב בתפיסת התושבים את תפקיד השירותים. תושבים מצפים מהשירותים החברתיים התייחסות קונקרטיה למחסורם על ידי מתן סיוע חומרי. מעבר להבדלי מגדר ותרבות, חשים תושבים חוסר אמון רב כלפי שירותי הרווחה.

תפיסות עוני ומגדר

ממצאי המחקר מאשרים את השפעת המגדר על יצירת תפיסות עוני. הדרך שבה בני אדם החיים בעוני מעריכים את מצבם מושפעת מקריטריונים המסופקים על ידי המגדר. קריטריונים אלה נגזרים מתוך תפיסות המגדר הרווחות (תפיסות גבריות ונשיות) ומתוך חלוקת התפקידים המינית בחברה (עבודה ופרנסה כתחום גברי מול משפחה וטיפול כתחום נשי בקרב הקבוצה הלא-חרדית); לימוד תורה כתחום גברי מול משפחה וטיפול כתחום נשי בחברה החרדית). בנוסף, המגדר פועל כווסת פגיעות. המגדר משמש כמערכת המעצימה או ממתנת את עוצמת פגיעת העוני בקרב גברים ונשים. ככל שגברים ונשים הלמו יותר את ציפיות המגדר על פי תרבותם, כך הרגישו יותר מוגנים מפני פגיעת העוני. כאשר מעמדם האישי ביטא אי הלימה או ניגוד ביחס לציפיות המגדר והתרבות (נשים חד-הוריות לא-חרדיות, גברים לא-חרדים לא מפרנסים, נשים גרושות חרדיות) פגיעותם לעוני הייתה גדולה לאין שיעור.

תפיסות עוני ותרבות

המחקר מדגיש את חשיבותה של התרבות ביצירת תפיסות עוני. ממצאי המחקר מצביעים על מספר תפקידים שהתרבות ממלאה בקשר לתפיסות עוני. תרבות מהווה אתודת של ידע חברתי משותף. אתודת זו מציעה מערך של ידע מעשי והתנהגויות מקובלות הנחוצים להתמודדות עם תופעות חברתיות, לרבות תופעת העוני. התרבות מספקת הנחות משותפות, חלקן מודעות וחלקן בלתי מודעות, שבעזרתן החברה מקנה סדר, הסבר ומשמעות לתופעות חברתיות. לפי המחקר, התרבות החרדית מציעה מאגר ידע משותף רחב ומוסכם בקשר לדרכי ההתמודדות עם בעיית העוני. כמו כן, היא מציעה שפע של מנגנוני עזרה הדדית ומסדירה מערכת יחסים המושתתת על תלות הדדית בין הפרט החי בעוני לבין הקהילה הלא ענייה. נוסף על כן, תרבות זו מציעה התנהגויות רצויות בשאלות של ערבות הדדית ומעניקה תגמול חברתי הולם למקיימים אותן (צדקה וגמילות חסדים). לעומתה התרבות של החברה הלא-חרדית מצטיירת במחקר כמתקשה למצוא יסודות משותפים ומוסכמים להתמודדות עם עוני. בנוסף לתפקיד התרבות כמאגר ידע משותף, היא מהווה מעין מצפן מוסרי המעגן את יחסה הערכי של החברה אל העני. המחקר מראה כיצד התרבות הלא-חרדית נתפסת על ידי הנחקרים כמגנה ונוטשת, כמותירה את העני בבדידות מוסרית. לעומתה התרבות החרדית נתפסת כשומרת על העני מפני גינוי החברה. כמו כן, התרבות מהווה מעין דבק חברתי המחבר בין עניים ללא עניים. התרבות החרדית נתפסת כחסינה יותר מול הפיצול המעמדי. לעומתה מתקשה התרבות האזרחית, הלא-חרדית, להציע בסיס משותף דומה. נקודה זו נוגעת בשניות הערכית של החברה הישראלית ביחס לשאלות של סולידריות חברתית, ביטחון סוציאלי וערבות הדדית.

תפיסות עוני ותפקיד

ממצאי המחקר מחזקים את הדעה שאנשי מקצוע מגדירים בעיות חברתיות באופן שונה מזה של לקוחותיהם. הממצאים מאשרים את הטענה שהובאה בסקירה הספרות, שלפיה הראייה המקצועית והלא-מקצועית את בעיית העוני מושפעת ממשתנים מעמדיים ופוליטיים (Lauer, 1976). המחקר העלה את חשיבות התפקיד ביצירת תפיסות העוני. ממצאי המחקר מראים כיצד משמשת התפיסה המקצועית מערכת של סכמות מפרשות שבאמצעותן מקנים אנשי המקצוע סדר ומשמעות לתופעות חברתיות. עדותן של העובדות הסוציאליות מעידה על הכרות קרובה עם בעיית העוני. עם זאת, הפרשנות שהן העניקו לה שונה בתכלית. בעוד שהתושבים הצביעו על הממד המבני, העובדות הסוציאליות נטו לפרש את התופעה במונחים אישיים ותרבותיים. נטייה זו משקפת פער תפיסתי עמוק בין עובדים סוציאליים ללקוחות ומבוכה מקצועית-ערכית רבה ביחס לטיפול בעוני.

עוני, בדומה לתופעות חברתיות מורכבות אחרות, היא תופעה תלויה הקשר. לפי מחקר זה, אין לדבר על מציאות עוני אלא על מציאויות שונות של עוני. מציאויות אלה הן תלויות מגדר, תרבות ותפקיד. ניתן לומר שבני אדם החיים בעוני מגדירים את עצמם ואת מצבם בהתאם לתנאי החיים הקונקרטיים שמעמדם החברתי מכתוב להם, אך לא פחות מכך על פי הפרשנות התרבותית ועל מוסכמות המגדר הרווחות בקרבן. כמו כן, המחקר מצביע על כך שתפיסות מקצועיות אינן נטולות הקשרים אלה. ממצאי המחקר מצביעים על כך שתפיסות העוני של חלק מן העובדות הסוציאליות מושפעות מעמדות מקצועיות, מאילוצים ארגוניים, מהקשרי מגדר ומהיבטים תרבותיים. יתרה מזו, בהעדר השקפת עולם מקצועית-ערכית מגובשת, חודרים אל תפיסות העוני של העובדות הסוציאליות דימויים הלקוחים מתוך השיח המעמדי הרווח בחברה הישראלית, שיח המגנה את העני. ממצאי המחקר מחזקים את הצורך להתגבר על החשיבה הרווחת הרואה ניגוד בין תפיסות מקצועיות לתפיסות בלתי מקצועיות של בעיות חברתיות ומעניקה לתפיסות מקצועיות עדיפות בתפיסת המציאות "האובייקטיבית" של ההווה החברתית.

ממצאי המחקר מחזקים את הדעה שחקר בעיית העוני מצריך התייחסות החורגת מגבולות הניתוח המבני ומחייב תשומת לב לשאלות ברמת השיח, במקרה זה שיח המגדר, התרבות והתפקיד. גישה זו מוצאת את שורשיה במסורת הפוסט-סטרוקטוראליזם, ובכוחה לחשוף את יחסי הגומלין בין סוגים שונים של דעת לשאלות של חלוקת הכוח בחברה, ולשחרר את הפוטנציאל הטמון בקולות הנשלטים להבנה עמוקה יותר של בעיות חברתיות.

השלכות המחקר

בהיבט המעשי, המחקר מדגיש את הצורך לפתח התערבויות יעילות מבחינת הבדלי תרבות ומגדר. דבר זה מחייב הכשרה אינטנסיבית של עובדים בתחומים אלה. תפקידן של הכשרות אלה לקדם חשיבה ביקורתית על תפקידה הערכי והפוליטי של העבודה סוציאלית ביחס לבעיית העוני. כמו כן, מומלץ לשירותי הרווחה לקדם התמחות מקצועית ייחודית בתחום הטיפול בעוני. בנוסף, המחקר מצביע על הצורך בפיתוח תוכניות ההולמות את תפיסות העוני של התושבים. שירותי רווחה מקיימים תוכניות רבות ומגוונות המיועדות לאוכלוסיות עניות. עם זאת, תוכניות מעטות מכוונות

עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים בירושלים

להגדלת מרכיב ההכנסה או להקלה משמעותית על הוצאות המשפחה. המחקר מראה פערי אמון חמורים בין לקוחות לשירותי הרווחה. בפני השירותים עומד אתגר חשוב, לחפש דרכים לבניית שותפויות על בסיס של אמון הדדי. במקביל, עובדים סוציאליים חייבים לקחת חלק פעיל בדיון הציבורי, הפוליטי והתרבותי ביחס לשאלות העוני בישראל ולשמש שופר להשמעת קולות לקוחותיהם בנושא.

מקורות

- איזנשטדט, ש.ג., ליסק מ. ונהון י. (עורכים). (1993). *עדות בישראל ומיקומן החברתי*, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- אלאור, ת. (1991). תינוקות שנשבו: תפיסת החילוניות בקהילה החרדית. *מגמות ל"א*, 105–121.
- אלאור, ת. (1992). משכילות ובורות. מעולמן של נשים חרדיות. עם עובד.
- ג'רבי, א. ולוי ג. (2000). השסע החברתי-כלכלי בישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. נייר עמדה מספר 21.
- דהן, מ. (1998). האוכלוסייה החרדית והרשות המקומית: חלק א' – התחלקות ההכנסות בירושלים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- דורון, א. (1987). מדינת הרווחה בעידן של תמורות. ירושלים: מאגנס.
- דורון, א. (1995). בזכות האוניברסליות: האתגרים של המדיניות החברתית בישראל. ירושלים: מאגנס.
- חסון, ש. (1977). שיכוני העולים בערים הוותיקות בישראל – חקירה גיאוגרפית של היבדלות חברתית. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- יפה, א. (1991). קרנות גמילות חסד: מערכת סוציאלית-כלכלית להשלמת הכנסה. חברה ורווחה י"ב, 74–90.
- כ"ץ, י. (1971). נגלה ונסתר במדיניות סוציאלית. *ביטחון סוציאלי* 1, 5–16.
- סמוחה, ס. וקראוס, ו. (1986). מוצא עדתי בתור גורם בהשגת סטטוס בישראל. *מגמות כ"ט*, 284–305.
- פרידמן, מ. (1991). החברה החרדית. מקורות, מגמות ותהליכים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- קרומר-נבו, מ. (2000). מחקר באזורי כאב: סיפורי חיים של נשים במצוקה כלכלית וחברתית עמוקה ומתמשכת בישראל. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- רוזנפלד, י.מ. (1993). שותפות: קווים לפיתוח פרקטיקה של עבודה סוציאלית עם ולמען אוכלוסיות מובסות. *חברה ורווחה י"ג*, 225–235.
- שלהב י. (1991). עיירה בכרך: גיאוגרפיה של התבדלות והשלמה. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- Abramovitz, M. (2001). Learning from the history of poor and working class women's activism. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 577 118–130.
- Appelbaum, L. D. (2001). The influence of perceived deservingness on policy decisions regarding aid to the poor. *Political Psychology*, 22, 419–442.
- Bar Yosef, R. (1996). Israel: Resistance of poverty to change. In E. Oyen, S. Miller, & S. Samad (Eds.), *Poverty: A global review. Handbook on international poverty research* (pp. 429–452). Oslo: Scandinavian University Press.
- Berrick, J. D. (1995). *Faces of poverty. Portraits of women and children on welfare*. Oxford: Oxford University Press.

- Best, J. (Ed.). (1989). *Images of issues: Typifying contemporary social problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Bullock, H., & Limbert, W. (2003). Scaling the socioeconomic ladder: Low-income women's perceptions of class, status, and opportunity. *Journal of Social Issues, 59*, 693–709.
- Chambers, R. (2001). The world development report: Concepts, content and a Chapter 12. *Journal of International Development, 13*, 299–306.
- Connell, R. W. (1995). Psychoanalysis on masculinity. In H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities* (pp. 11–38). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cozzarelli, C., Tagler, M., & Wilkinson, A. (2002). Do middle-class students perceive poor women and poor men differently? *Sex Roles, 47*, 519–529.
- De Moura, S. L. (2002). The social construction of street children: Configuration and implications. *British Journal of Social Work, 32*, 353–367.
- Denzin, N. (Ed.). (1978). *Sociological methods: A sourcebook*. London: McGraw Hill.
- De Swaan, A., Manor, J., Oyen, E., & Reis, E. (2000). Elite perceptions of the poor: Reflections for a comparative research project. *Current Sociology, 48*, 43–58.
- Dodson, L. (1998). *Don't call us out of name: The untold lives of women and girls in poor America*. Boston, MA: Beacon Press.
- Douglas, M., & Ney, S. (1998). *Missing persons* (p. 2). New York: Russell Sage.
- Edin, K., & Kefalas, M. (2005). *Promises I can keep. Why poor women put motherhood before marriage*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Eisenstadt, S.N. (1954). *The absorption of immigrants*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Elder, G., Conger, R., Foster, M., & Ardel, M. (1992). Families under economic pressure. *Journal of Family Issues, 13*, 5–37.
- Feagin, J. R. (1975). *Subordinating the poor: Welfare and American beliefs*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Fong, R. (2004). *Culturally competent practice with immigrant and refugee children and families*. New York: The Guilford Press.
- Freire, P. (1970). *Cultural action for freedom* (p. 4). Cambridge, MA: Harvard Educational Review.
- Furby, L. (1979). Inequalities in personal possessions: Explanations for and judgments about unequal distribution. *Human Development, 22*, 180–202.
- Galton, M., & Delamont, S. (1984). Speaking with forked tongue? Two styles of observation in the ORACLE Project. In R. Burgess (Ed.), *Field methods in the study of education* (pp. 163–184). London: Falmer Press.
- Gans, H. (1995). *The war against the poor: The underclass and antipoverty policy*. New York: Basic Books.
- Gasker, J., & Vafeas, J. (2003). Starting where the student is: Adapting social justice curricula to poverty attitudes. *The Journal of Baccalaureate Social Work, 9*, 93–112.
- Geremek, B. (1994). *Poverty: A history*. Oxford: Blackwell.
- Guttman, D., & Cohen, B. (1992). Teaching about poverty in Israeli schools of social work. *International Social Work, 35*, 49–63.
- Hartmann, H. I. (1991). *Women's health in the United States*. Washington, DC: Institute for Women's Policy Research.

- Hasenfeld, Y., & Weaver, D. (1996). Enforcement, compliance and disputes in welfare-to-work programs. *Social Service Review*, 70, 235–256.
- Hays, S. (2003). *Flat broke with children: Women in the age of welfare reform*. Oxford: Oxford University Press.
- Hunt, M. (1996). The individual, society, or both? A comparison of Black, Latino, and White beliefs about the causes of poverty. *Social Forces*, 75, 293–322.
- Kaufman, M. (1999). Men, feminism, and men's contradictory experiences of power. In J. Kuypers (Ed.), *Men and power* (pp. 55–83). Halifax: Fernwood Books.
- Khashan, H., Nasser, R., & Abouchdid, K. (2002). Perceptions of the cause of poverty comparing three national groups: Lebanon, Portugal, and South Africa. *Current Research in Social Psychology*, 8(7), 1–17.
- Kimmel, M. (1994). Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity. In H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities* (pp. 119–141). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kluegel, J. R., & Smith, E. R. (1986). *Beliefs about inequality: Americans' views of what is and what ought to be*. New York: Aldine de Gruyter.
- Lauer, R. (1976). *Social movements and social change*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Leach, M. (1994). The politics of masculinity: An overview of contemporary theory. *Social Alternatives*, 12, 36–37.
- Lemke, S. (2003). Empowered women and the need to empower men: Gender relations and food security in Black South African households. *Studies of Tribes and Tribals*, 1, 59–67.
- Lott, B., & Bullock, H. (2001). Who are the poor? *Journal of Social Issues*, 57, 189–206.
- May, J., & Norton, A. (1997). A difficult life: The perceptions and experience of poverty in South Africa. *Social Indicators Research*, 41, 95–118.
- Miller, M., & Conway, P. (2002). Social workers' perceptions of poverty in rural Western States. *Arete*, 26(2), 13–16.
- Moller, S. (1999). Work, welfare and the breadwinning mother: Incorporating gender into structural vulnerability theory. *Journal of Poverty*, 3(4), 19–35.
- Narayan, D. (2000). *Voices of the poor: Can anyone hear us?* New York: Oxford University Press for the World Bank.
- Nock, S. (2003). Marriage and fatherhood in the lives of African American men. In O. Clayton, R. B. Mincy, & D. Blankenhorn (Eds.), *Black fathers in contemporary American society: Strengths, weaknesses, and strategies for change* (pp. 30–42). New York: Russell Sage.
- Nonn, T. (1998). Hitting bottom: Homelessness, poverty, and masculinity. In M. Kimmel & M. Messner (Eds.), *Men's lives* (4th ed.) (pp. 318–327). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Nova, C. M. (2003). The culture of exclusion: Representations of indigenous women street vendors in Tijuana, Mexico. *Bulletin of Latin American Research*, 22, 249–68.
- Nuccio, K., & Sands, R. (1992). Using postmodern feminist theory to deconstruct "phallacies" of poverty. *Affilia*, 7(4), 26–48.
- O'Connor, A. (2001). *Poverty knowledge. Social science, social policy, and the poor in twentieth century US history*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Reeser, L. C., & Epstein, I. (1987). Social workers' attitudes toward poverty and social action: 1968–1984. *Social Service Review*, 61, 612–622.
- Rosenthal, B. S. (1993). Graduate social work students' beliefs about poverty and attitudes toward the poor. *Journal of Teaching in Social Work*, 7, 107–121.
- Sandfort, J., Kalil, A., & Gottschalk, J. A. (1999). The mirror has two faces: Welfare clients and front line workers view policy reforms. *Journal of Poverty*, 3(3), 71–91.
- Saunders, P. (2003). Stability and change in community perceptions of poverty: Evidence from Australia. *Journal of Poverty*, 7(4), 1–20.
- Schram, S. (2000). *After welfare. The culture of postindustrial social policy*. New York: New York University Press.
- Schram, S., & Soss, J. (2002). Success stories: Welfare reform, policy discourse, and the politics of research. In R. Albelda and A. Withorn (Eds.), *Lost ground: Welfare reform, poverty, and beyond* (pp. 57-78). Boston, MA: South End Press.
- Scriven, M. (1972). Objectivity and subjectivity in educational research. In L. Thomas (Ed.), *Philosophical redirection of educational research* (pp. 94–142). Chicago: Chicago University Press.
- Sidel, R. (2000). The enemy within: The demonization of poor women. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 27, 73–84.
- Strauss, A. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory, procedures and techniques*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Streeten, P. (1995). Human development: The debate about the index. *International Social Science Journal*, 143, 25–38.
- Strier, R. (2005). Gendered realities of poverty: Men and women's views of poverty in Jerusalem. *Social Service Review*, 79, 344–367.
- Weiss, I. (2003). Social work students and social change: On the links between views on poverty, social work goals, and policy practice. *International Journal of Social Welfare*, 12(2), 132–141.
- Will, J. (1993). The dimensions of poverty: Public perceptions of the deserving poor. *Social Science Research*, 22, 312–332.
- Zucker, G., & Weiner, B. (1993). Conservatism and perceptions of poverty: An attributional analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 925–43.